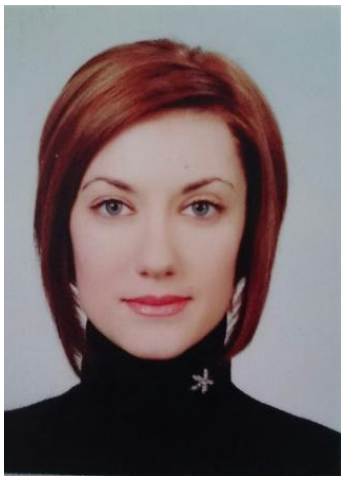

Рябухіна Ольга Анатоліївна

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри правового регулювання підприємницької діяльності факультету
лінгвістики та права Міжнародного науково-технічного університету

Система кримінального процесуального законодавства

Вступ. Загальні положення Кримінального процесуального кодексу України встановлюють вимоги процесуальної діяльності всіх, без винятку, учасників кримінального провадження. Їх невірне та двозначне тлумачення однозначно призводить до помилок, що не лише здатні вплинути на належну правову процедуру, але й на права, свободи та законні інтереси особи.

Тому аналіз та наукове дослідження системи кримінального процесуального законодавства України та сфери його дії є актуальним та, навіть, нагальним.

Аналіз стану досліджень. Наукові дослідження з аналізу кримінального процесуального законодавства знаходимо у працях вітчизняних вчених Ю. Аленіна, С. Альперта, М. Бажанова, Т. Варфоломєєвої, Вл. Гончаренка, Ю. Грошевого, М. Костицького, Л. Лобойка, В. Маляренка, М. Михеєнка, В. Молдована, В. Нора, В Попелюшка, В. Тертишника, О. Тертишника, О.Узунової, В. Шибіка, М. Шумила та інших. Однак, на нашу думку, прийняття Кримінального процесуального кодексу України потребує нового переосмислення досліджуваного питання у системному зв'язку із запропонованими Кодексом нововведеннями.

Метою статті є дослідження системи кримінального процесуального законодавства як загальної та основоположної правової категорії у процесуальній діяльності учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Поняття кримінального законодавства, з точки зору його системного наповнення, встановлено імперативно у статті 1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), згідно якої порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [1]. Частина 5 ст. 9 КПК України встановлює, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [1].

© Рябухіна О.А.

На думку Костицького М.В., кримінально-процесуальне законодавство – це система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері кримінального судочинства [2, с. 36].

Зміст нормативних актів, які варто відносити до кримінального процесуального законодавства, повинен бути аналогічний вимогам ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України і розкривати завдання кримінального провадження, а саме: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також презумювати забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Суть кримінального процесуального законодавства полягає в тому, що кримінальне судочинство, як будь-яка процесуальна діяльність, спрямоване на забезпечення правильного та ефективного застосування норм матеріального права, в першу чергу кримінального, і, таким чином, на забезпечення захисту фізичних та юридичних осіб, суспільства та держави від кримінально караних посягань [3, с. 9].

Отже, згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, систему кримінального процесуального законодавства складають:

1. відповідні положення Конституції України;
2. відповідні положення міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України;
3. Кримінальний процесуальний кодекс України;
4. інші закони України.

Під «відповідними положеннями Конституції України» варто розуміти норми Основного закону держави, які встановлюють основоположні та пріоритетні напрями правової політики держави в сфері регулювання суспільних відносин щодо виконання завдань кримінального судочинства. Вони бланкетного характеру, адже, встановлюючи нормативні засади формування та функціонування практично всіх сфер діяльності, в межах держави, потребують деталізації у конституційних та інших законах. До «відповідних положень Конституції України» варто віднести норми, передбачені ст.ст. 3, 6, 8, 9, 10, 19, 21-34, 41, 55 -59, 61-64, 68, 85, 92, 116, 121-131, 150 Конституції України.

«Відповідні положення міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України» необхідно розуміти шляхом використання

запропонованого Узуновою О.В. підходу: «для визнання міжнародного договору джерелом кримінально-процесуального права, норми якого підлягають прямому застосуванню, необхідне дотримання наступних умов: по-перше, Україна повинна бути учасником цього договору; по-друге, положення договору, згідно Закону України «Про міжнародні договори України», повинно бути роз'яснено й зрозуміло для правозастосувачів міжнародних норм – правоохоронних органів й інших учасників кримінального судочинства, зміст договору спроможний безпосередньо регулювати відносини за участю суб'єктів кримінально-процесуального права, породжувати їхні права й обов'язки; по-третє, міжнародний договір України повинен бути опублікований у встановленому порядку» [4, с. 8].

Таким чином, в Україні можуть застосовуватися і застосовуються як міжнародні норми загальновизнаних актів (звичайні норми), інкорпоровані в кримінально-процесуальне законодавство України, так і норми права міжнародних договорів України, укладених з іншими державами, ратифіковані органами законодавчої влади України. У кримінально-процесуальне законодавство України повинні включатися й конкретизуватися ті міжнародно-правові положення, зміст і значення яких оптимізує всі стадії кримінального судочинства, реально забезпечує інтереси особи, українського суспільства та держави в цілому [5, с. 186].

Кримінальний процесуальний кодекс України як кримінальне процесуальне законодавство – систематизоване зведення кримінальних процесуальних норм, які регулюють порядок досудового розслідування та судового провадження. У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади такого провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК (ч. 6 ст. 9 КПК) [6, с. 3].

Поняття «інші закони України» необхідно тлумачити з позиції, яка була викладена в окремій думці, суддею Конституційного суду України Савенком М.Д у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») [7]. Тобто, якщо виходити з лексичного значення терміна «закон», то можна зробити висновок, що це лише закони (сукупність законів), які прийняв відповідний уповноважений орган – Верховна Рада України. Отже, під терміном «інші закони України» необхідно розуміти лише сукупність законів, прийнятих Верховною Радою України.

Вимоги щодо будь-якого кримінального процесуального закону не повинні суперечити вимогам, які ставляться до Кримінального процесуального кодексу України як нормативно-правового акту. Це, зокрема, вимоги передбачені ст.ст. 4-6, 9 КПК України.

© Рябухіна О.А.

Адаптувавши до кримінального процесуального закону, отримуємо:

1. Дія в просторі. Кримінальне провадження на території України здійснюється незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому КПК України.

При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення глави 43 КПК України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

2. Дія в часі. Процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями кримінального процесуального закону, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення.

Допустимість доказів визначається положеннями кримінального процесуального закону, які були чинними на момент їх отримання.

3. Дія за колом осіб. Кримінальне провадження здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених главою 37 КПК України.

Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України.

© Рябухіна О.А.

4. Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК України.

У разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною 1 статті 7 КПК України [1].

Однак, назважаючи на прогресивний характер норм КПК України та відносну достатність часу на внесення змін до деяких законодавчих актів, у зв'язку з прийняттям КПК України, на сьогодні, існують суперечності між КПК України та «іншими законами». До прикладу, підтвердженням існуючої процесуальної нерівності сторін та не усунутої досі суперечності між правовими нормами є ст. 71 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертиз призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором або судом у порядку, встановленому законодавством, для вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері судової медицини або судової психіатрії [8].

Пункт 2.1. Інструкції про проведення судово- медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 встановлює: «судово- медична експертиза проводиться згідно з постановою особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, а також за ухвалою суду» [9].

Даною Інструкцією не передбачено проведення експертизи за клопотанням захисника або на договірних умовах.

Зазначена норма суперечить змісту норми ч. 2 ст. 243 КПК України про залучення експерта на договірних умовах, в тому числі і для проведення обов'язкової експертизи, яка повністю є судово-медичною та/або судово-психіатричною і, відповідно, не дає реалізувати право на захист комплексно шляхом реалізації принципу процесуальної рівності сторін на засадах змагальності.

Звичайно, це не поодинокий випадок колізій норм права «інших законів» та КПК України, також існує значна кількість прогалин у самому КПК України, декларативних норм, механізм реалізації яких відсутній. Про це неодноразово наголошувалось науковцями у їх дослідженнях [10-14].

Втім, повертаючись до теми дослідження, зазначимо, що окрім перерахованої системи нормативно-правових актів, вплив на порядок кримінального провадження, на думку Нора В.Т., також мають:

1) Конституційний Суд України, який своїми рішеннями може визнати неконституційними окремі закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі норми (положення);

2) рішення і викладені в них правові позиції Європейського суду з прав людини, в яких дається тлумачення Конвенції (Євроконвенції) про захист прав людини і основоположних свобод.

3) постанови Пленуму Верховного Суду України, прийняті ним до вступу в силу Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., а зі вступом у силу останнього й постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

4) судові рішення Верховного Суду України, ухвалені ним після перегляду рішень судів у кримінальних справах, що набрали законної сили, але в яких міжнародна судова установа (Європейський суд з прав людини) встановила порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи (п. 2 ст. 445 КПК),

5) нормативні акти Кабінету Міністрів України, Генеральної прокуратури України, СБУ, МВС, Державної прикордонної служби України, Державної податкової адміністрації [15, с. 15-16].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що система кримінального процесуального законодавства України містить вичерпний перелік законів як нормативно-правових актів, зазначених у ч. 2 ст. 1 Кримінального процесуального кодексу України, не включаючи до своєї структури судову практику, підзаконні нормативно-правові акти, видані органами державної влади на виконання та реалізацію Кримінального процесуального кодексу України тощо.

Таким чином, у КПК України використовується вузький підхід розуміння кримінального процесуального законодавства – це система всіх упорядкованих законів, що врегульовують порядок кримінального провадження на території України, а також міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України.

Рішення Європейського суду з прав людини, постанови Пленуму Верховного Суду України, судові рішення Верховного Суду України, ухвалені ним після перегляду рішень судів у кримінальних справах, нормативні акти Кабінету Міністрів України, Генеральної прокуратури України, СБУ, МВС, Державної прикордонної служби України, Державної податкової адміністрації слід вважати джерелами, які необхідно використовувати учасникам кримінального провадження, якщо у них

містяться норми права, котрі не суперечать кримінальному процесуальному законодавству і/або ліквідовують його прогалини.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
2. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд) // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 31-37.
3. Ківалов С.В. Важливий етап реформи кримінальної юстиції: про нове кримінально-процесуальне законодавство України // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 7-17.
4. Узунова О.В. Міжнародно-правові договори України як джерела кримінально-процесуального права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.В. Узунова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
5. Узунова О.В. Значення міжнародно-правових актів, як джерел права, для кримінально-процесуального законодавства // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С.181-188.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
7. Окрема думка судді Савенка М.Д. до рішення 12-рп/1998 [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8835
8. Основи законодавства України про охорону здоров□я. Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 26.01.1993. – 1993 р., № 4. – стаття 19. (зі змінами та доповненнями)
9. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. Затв. наказом Міністерства охорони здоров□я України від 17.01.95 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95
10. Азаров Ю.І. Новий кримінальний процесуальний кодекс України: здобутки та шляхи удосконалення / Ю.І. Азаров, С.О. Заїка // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 92-97.
11. Городовенко В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс: особливості навчання суддів // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1. – С. 74-77.

© Рябухіна О.А.

12. Юрченко О.М. Проблеми нового Кримінального процесуального кодексу України щодо вирішення заяв і повідомлень громадян про кримінальні проступки/ О.М. Юрченко, І.В. Сервецький // Юридична наука. – 2012. – № 10. – С. 109-121.

13. Задоя К.П. Положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року як орієнтири при підготовці проекту Закону України про кримінальні проступки // Адвокат. – 2012. – № 10. – С. 16-18.

14. Соляр С. Проблеми практичного застосування окремих положень Кримінального процесуального кодексу України // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 3. – С. 93-97.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

У статті викладене авторське бачення системи кримінального процесуального законодавства України, що відображена у статті 1 Кримінального процесуального кодексу України. Проаналізовані наукові та науково-практичні джерела, що розкривають зміст та структуру кримінального процесуального законодавства. Наведено перелік кримінального процесуального законодавства та джерел, які впливають на кримінальне провадження.

***Ключові слова**: кримінальне процесуальне законодавство, Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінальний процесуальний кодекс України, інші закони України.*

В статье изложено авторское видение системы уголовного процессуального законодательства Украины, которое определено в статье 1 Уголовного процессуального кодекса Украины. Проанализированы научные и научно-практические источники, раскрывающие содержание и структуру уголовного процессуального законодательства. Приведен перечень уголовного процессуального законодательства и источников, влияющих на уголовное производство.

***Ключевые слова**: уголовное процессуальное законодательство, Конституция Украины, международные договора, согласие на обязательность которых предоставлено Верховной Радой Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины, другие законы Украины.*

The author's view of the Ukrainian criminal procedural legislation established in the Article 1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is presented in this paper. Scientific, research and practice sources disclosed the criminal procedure law's content and structure

© Рябухіна О.А.

are analyzed. The list of criminal procedural law and sources affecting criminal proceedings are given.

***Keywords**: criminal procedural legislation, the Constitution of Ukraine, international treaties ratified by the Supreme Council of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and other laws of Ukraine.*

© Рябухіна О.А.